

Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

der Vietta med framväxandet av en borgerlig kultur och litteratur. Nu blir fantasien ett medel till flykt från en trist borgerlig verklighet. Detta är, kan man tillägga, ett tema som sedan dess varit ständigt aktuellt, inte minst i diskussionen om triviallitteraturen.

Åt Lessings *Laokoon* ägnas några viktiga sidor. Lessing tilldelar den produktiva fantasien en viktig roll i den estetiska receptionen: »was wir in einem Kunstwerke schön finden, das findet nicht unser Auge, sondern unsere Einbildungskraft, durch das Auge, schön». Störst uppmärksamhet ägnar Vietta Karl Philipp Moritz' självbiografiska roman *Anton Reiser. Ein psychologischer Roman*, vilken liksom Bernds självbiografi tematiserar fantasibegreppet men med nya aspekter. Inte minst handlar boken om det lidande fantasiföreställningarna för med sig; Anton Reiser är en av fantasiens martyrer. I *Anton Reiser* möter vi för första gången, framhåller Vietta, den motsättning mellan fantasiens värld å ena sidan och å den andra den förnufts- och nyttestämmande borgerlighetens värld, som sedan gestaltas från romantiken ända fram till Thomas Mann.

Silvio Viettas bok är en aspektrik och mycket informativ undersökning av ett centralt ämne. Man kan bara beklaga att han inte känt till och kunnat tillgodogöra sig Lamms *Upplysningstidens romantik*, som i så mycket bildar en parallell.

Bernt Olsson

Lars Gustafsson: *Estetik i förvandling. Estetik och litteraturhistoria i Uppsala från P. D. A. Atterbom till B. E. Malmström*. (Acta universitatis upsaliensis. Historia litterarum 16.) Almqvist & Wiksell International. Uppsala 1986.

Det torde vid det här laget vara ett bekant faktum att universitetsämnet estetik spelat en central roll för framväxten av den moderna litteraturvetenskapen. Därför är det en både adekvat och upplysande titel som Lars Gustafsson valt till sitt arbete om litteraturforskningens framväxt vid Uppsala universitet från Atterbom till och med Bernhard Elis Malmström. Med sin naturliga tyngdpunkt på Malmströms insats utgör *Estetik i förvandling* ett efterlängtat utfyllande av ett kunskapstomrum. Om den epok som Gustafsson behandlar har vi tills nu vetat föga eller ingenting alls.

Estetik i förvandling inskränker sig inte till att omfatta Malmströms insats. Boken belyser, vilket undertiteln »Estetik och litteraturhistoria i Uppsala från P. D. A. Atterbom till B. E. Malmström» antyder, också den vetenskapliga bakgrund mot vilken Malmström verkade.

Hela 1830-talet behandlas ingående med utgångspunkt från Atterboms inlägg i debatten om Undervisningskommitténs betänkande rörande estetikämnets ställning och innehåll vid de två svenska universiteten. Atterboms innehållsrika yttrande publicerades året efter det att filosofiska fakulteten diskuterat frågan i tidskriften *Svea* 1831 under rubriken »Om rätta betydelsen af hvad man kallar ästhetik, betraktadt såsom föremål för akademisk undervisning».

För det nya akademiska ämne som enligt kommittén skulle benämnas estetik samt den moderna litteraturen med dithörande språk blev Atterboms inställning avgöran-

de. Enligt honom var den ämnesbeskrivning som kommittén avgivit både snäv och missvisande. Den nya professionen borde enligt Atterbom till följd av detta också ha en annan benämning: estetik och skön litteratur eller estetik och kulturhistoria. En tydlig nedtoning alltså av det lingvistiska moment som kommittén tillmätte avsevärd betydelse.

Rent praktiskt skilde sig situationen här från den som rådde vid Lunds universitet. Om man bortser från de ekonomiska bekymmer som tenderade att strypa den typ av akademiska debatter som man i Uppsala kunde unna sig – i Lund gällde det faktiskt för att något hårdra argumenteringen dess universitets fortsatta existens – saknades större intresse för en debatt om estetikens innehåll och betydelse. När den nya professuren i estetikämnet inrättades 1839 var det väl snarast med en viss lättnad som den till följd av de nya statuterna kunde kopplas till den tidigare norbergska donationsprofessuren i moderna språk, en professor som till råga på allt och av flera skäl befann sig i stryckklass i förhållande till universitetets övriga professorer.

Emellertid betydde det faktum att Carl August Hagberg, själv framför allt språkman och litteraturkritiker, blev den nya professurens första och enda innehavare i Lund naturligtvis mycket för att just tonvikten på ämnets språkliga del kom att accentueras just där, och utan någon mer ingående debatt i frågan. För den viktiga, för ämnet centrala diskussionen kring kulturhistoriens och den sköna litteraturens roll gavs föga utrymme. Detta betydde förvisso inte att Hagberg saknade synpunkter. Men hans språkrör var, när diskussionen var som mest aktuell för hans del i Lund, inte fakulteten utan veckotidskriften *Studier*, kritiker och notiser.

För Atterbom rådde ett djupgående samband emellan estetikens olika »skepnader», mellan dess egenskap av att vara det skönas filosofi och dess egenskap av att vara humanitetens, det mänskligas historia. Den senare egenskapen uppfattade Atterbom just som litteraturens och konstens historia i kulturhistorisk bemärkelse. Han formulerade i själva verket redan 1830 den huvudinriktning som ämnet skulle komma att få 1857 och sedan behålla fram till reformen 1917, dvs den period då disciplinens företrädare metodiskt utformade och finslipade sin vetenskap och efter främst tyska förebilder gav den dess historiska framtoning. Den period alltså då ämnets företrädare i djupare mening blev professionella i sin yrkesutövning.

I en recension 1831 av *Konsttheoriernas historia* vars författare var Atterboms egen docent Carl Julius Lénström, inskräper han ytterligare estetikens filosofiska och historiska aspekter. Det är i poesins historia som estetikens filosofiska innehåll åskådliggörs, framhåller han. Men han går ytterligare ett steg: poesins historia förknippas med själva det mänskliga medvetandets utveckling i en världshistorisk process. Ett liknande synsätt tillämpade han, som Gustafsson påvisar, också i de föreläsningar i poesins historia som han höll vårterminen 1836, samma år som han utnämndes till professor i det nya ämnet.

Diskussionen kring estetikämnets och indirekt även därmed litteraturforskningens kommande innehåll blev förhållandevis livlig i Uppsala och även i den stockholmska intelligentian. Så inträdde John Erik Rydqvist, bibliotekarie på Kungliga Biblioteket, och drog en lans för den atterbomska uppfattningen, medan Hans Järta intog en utpräglad negativ attityd till estetikens som han höll för

ovetenskaplig. Järta yttrade sig visserligen inte offentligt. Han argumenterade för sin åsikt i brev till Bernhard von Beskow. Detta var naturligtvis inte så oskyldigt som det kan te sig för moderna ögon. Svenska Akademien och dess sekreterare hade vid denna tid ju ett helt annat inflytande än idag. Järta hade ingått i undervisningskommittén och vad han framförde till Beskow klingade säkerligen inte för döva öron.

Gustafsson följer inte upp Järtas argumentering. Det har han heller inte på grund av avgränsningen av sitt arbete haft skäl att göra. Men frågan är värd en undersökning. Hur såg argumenteringen mot estetikens ovetenskaplighet ut? Vilka var anhängare till den?

Atterboms efterträdare på den estetiska professorsstolen i Uppsala, Carl Wilhelm Böttiger, skald och akademiledamot, har inte lämnat några nydanande metodologiska bidrag till vare sig estetik eller litteraturhistoria. Böttiger var språkman liksom sin lundensiske kollega Hagberg och även om han, som Gustafsson visar, bemödade sig om att förvalta arvet från sin företrädare tycks han ha saknat dennes lidelse för ämnets historiskt-filosofiska aspekter.

Med Bernhard Elis Malmströms tillträde till den ombildade professuren 1857 inträffade emellertid den stora förändringen och Atterboms idéer och metoder i *Svenska siare och skalder* kom att mer energiskt vidareutvecklas. Gustafsson visar stor uppskattning inför Malmströms insats. *Estetik i förvandling* ger oss en inträngande och delvis ny bild av denne hittills så anonyma gestalt i den svenska forskningshistorien.

Malmströms postumt utgivna *Grunddragen af svenska vitterhetens historia* består av fem delar och ingår i *Samlade skrifter* som utgavs 1866–69. Verket har dragits med ett skäligen uselt rykte. Gustaf Ljunggren, Malmströms metodiskt medvetna lundakollega, som annars brukade vara tämligen hovsam när det gällde förklenande omdömen om andras arbetsinsatser, ställde sig mycket avvisande. Inte så att han gick ut i offentligheten med sin kritik. Men han anförtrodde sig till Beskow i brev. Endast den ekonomiska snikenheten hos de malmströmska arvingarna som vädrade förlagspengar, menade Ljunggren, kunde förklara att ett så ofärdigt och föga genomarbetat verk gavs ut. Schücks omdöme var också mycket negativt. I *Samlaren* 1887 menade han att utgivningen »mera skadat än gagnat den begåfvade skaldens minne».

Grunddragen af svenska vitterhetens historia bär också prägel av att vara en sammanställning av relativt obearbetade föreläsningsskrifter. Inte minst framträder det tydligt om arbetet ses mot bakgrund av Ljunggrens stora litteraturhistoriska verk *Svenska vitterhetens häfder*. Emellertid får man givetvis vara försiktig med jämförelser här, eftersom Ljunggrens arbete ligger så pass mycket senare i tiden. Dess första del utkom 1873.

Gustafsson gör ett intressant försök att omvärdera den malmströmska litteraturhistorien. Den visar faktiskt, menar han, på en metodologisk medvetenhet och insikt hos sin upphovsman. Det mer hypotetiska resonemanget om hur verket skulle ha tett sig om Malmström själv fått medverka till dess utgivning för Gustafsson dock inte.

Malmström skiljer, visar Gustafsson, mellan det akademiska föredraget och det akademiska författarskapet som visar att det för honom rörde sig om, för att använda ett modernt uttryck, två skilda medier. I och för sig kan detta förefalla banalt men så är det ändå inte riktigt. För Malmström hade det akademiska föredraget till syfte att

visa hur de vetenskapliga resultaten uppnås. Föreläsningen skulle så att säga vara genetisk. Den skulle inte ha till ändamål att bibringa vetande utan i stället demonstrera »sättet att förvärfva vetandet, d. v. s. icke studiets resultat utan studiet själft». Föreläsningen var alltså ett slags handledning i arbetet. Förmodligen var inte denna uppfattning helt originell för Malmström. Gustafsson diskuterar inte detta. Frågan faller kanske också aningen vid sidan av hans ämne.

Uppenbart är dock att man med denna medvetenhet i minnet läser det malmströmska verket med extra stort utbyte. Det är för övrigt ganska roligt att läsa ur ren underhållningssynpunkt. Texterna känns fräscha, åtminstone för den som plöjt spaltkilometrar med facklitteratur från 1800-talet.

En förklaring till att Ljunggren satte *Grunddragen af svenska vitterhetens historia* så lågt kan vara att han menade att två vetenskapliga »genrer», föreläsningen och det avslutade för tryck genomarbetade manuskriptet, inte fick blandas ihop. Det muntliga framförandets form lämpade sig helt enkelt inte för den tryckta versionen. Det förra var bara det senares förstadium. 1859 avgav Ljunggren ett beskt omdöme i *Nya Dagligt Allehanda* om Monrads estetiska arbete *Tolv föreläsningar om det skönne*, som just innehåller denna argumentering. Problematiken kan tyckas trivial, men är det egentligen inte alls, eftersom den berör hela den vetenskapliga diskursen och därmed historieuppfattningen överhuvudtaget.

Om Malmströms egen inställning till den akademiska föreläsningens berättigande i tryckt form vet vi mindre. Och det finns nog anledning att förmoda att den inte skiljde sig särskilt från Gustaf Ljunggrens. Gustafsson antyder också detta.

Malmströms föreläsningar över den svenska litteraturhistorien står på centrala punkter i medveten motsats till Atterboms *Svenska siare och skalder*. De bildar förstadiet till den nya syn på sättet att bedriva litteraturvetenskaplig forskning och skriva litteraturhistoria som utvecklades och perfektionerades av Ljunggren och Henrik Schück. Empiri och källkritik knåsätts här som bärande grundstenar i forskningen. Estetisk spekulation och beroende av filosofiska system träder i bakgrunden utan att dock försvinna.

Malmström är, liksom Ljunggren, beroende av spekulativt tänkande med rötter i romantiken. Under 1840-talet tog Malmström starka intryck av Hegel och då framför allt av dennes estetik. Gustafssons belysning av Malmströms och hans forsknings relationer till hegelianska idéer hör till det värdefullaste momentet i *Estetik i förvandling*.

Malmström översatte till och med en stor del av Hothoutgåvan av Hegels estetik. Översättningen framförde han som föreläsningar. Den bearbetades aldrig för tryckning. Men det var nära att den kom att ingå i den postuma utgåvan av *Samlade skrifter* och där såsom Malmströms egen estetik, innan det stod klart för utgivaren att det rörde sig om en hegelöversättning och manuskriptet förpassades till KB:s handskriftsavdelning.

För historismen i Malmströms vetenskapssyn är influenserna från Hegel naturligtvis centrala. Samtidigt är det klart att hans historiska metodik ännu är relativt utvecklad. Det framgår tydligt vid en jämförelse med Gustaf Ljunggrens litteraturhistoriska arbete. Trots Gustafssons detaljerade kartläggning och närsynta analys

finns det skäl att återkomma till den historiska metodikens framväxt och innebörd i litteraturforskningens historia under 1800-talet. Det är en spännande uppgift som väntar på sitt fullgörande.

Det är också en viktig uppgift därför att just det historiska perspektivet i så hög grad präglat nittonhundratalsmänniskans attityd till den litterära upplevelsen. En sådan analys skulle kunna visa hur en vetenskaplig metod styrt ett helt lands estetiska upplevelsemönster och framför allt på vilka sätt den gjort det.

I Gustaf Ljunggrens fall är hans normgivande betydelse relativt uppenbar. Hans sociala framtoning och hans roll i etablissemangen understryker vikten av hans vetenskapliga förhållningssätt.

Bernhard Elis Malmström blir aldrig lika tydlig, i varje fall inte i Lars Gustafssons bok. Till stor del beror det nog på källäget. Det finns inte något särskilt omfattande opublicerat material för att tydliggöra Malmströms personligt-sociala betydelse för den verkan hans vetenskapliga och litteraturkritiska texter fick. Eller kanske inte fick? Men naturligtvis är det ändå möjligt att göra en sådan analys. Och det vore också det en spännande uppgift. Var det möjligen så att för det normbestämmande samhällsskiktet skymdes vetenskapsmannen Malmström av poeten bakom Vi suckar det så tungt uti skogen?

Lars Gustafsson ställer inte så till synes enkla och banala frågor. När jag påpekar detta innebär det heller inte någon kritik av *Estetik i förvandling*. Endast en fundering kring det fortsatta arbetet inom projektet »Linjer i den svenska litteraturvetenskapens utveckling under 1800-talet».

Karin Monié

Heinrich Heine. Werk und Wirkung in Dänemark. Vorträge des Kolloquiums am 2. und 3. Oktober 1983. (Kopenhagener Kolloquien zur deutschen Literatur. 10 = Text & Kontext. Sonderreihe. 19.) Kopenhagen & München 1985.

Trots sin titel behandlar denna samlingsvolym inte enbart frågor om Heinereceptionen i Danmark. Ernst-Ullrich Pinkerts *Die Heine-Schule – ein Topos der Literaturkritik im 19. Jahrhundert* sysslar uteslutande med tysk debatt. Termerna »Heine-Schule» eller »Heinische Schule» vann burskap under början av 1830-talet och användes i allmänhet ganska lösligt om alla författare hos vilka kritiker tyckte sig kunna spåra influenser från Heine. Ibland kunde samtliga företrädare för »Junges Deutschland» föras dit. Heine själv kan visserligen tala om en Heineskola men då blott i den allmänna betydelsen av litterär påverkan. Pinkert exemplifierar dels de samtida kritikernas värderingar av Heine och hans epigoner, dels olika skiftningar i begreppet Heineskola och är djupt medveten om de vidsträckta forskningar rörande kritikergrupper och framför allt rörande epigonernas verk, som återstår om man med detta som instrument vill klarlägga receptionen av Heine i 1800-talets tyska litteratur.

Inte heller Gerd Heinemanns uppsats *Rezeptionssteuerung. Ein Beispiel der Öffentlichkeitsarbeit Heinrich Heines* behandlar Heines betydelse för dansk litteratur. Utifrån nyfunnet material belyses här Heines redan tidigare

välbekanta konflikt med kusinen Carl Heine. Dennes fader Salomon, som var en förmögen köpman, hade till sin död 1844 till skalden utbetalat ett rikligt understöd, som Carl ville sänka till hälften och dessutom betala blott under förutsättning att få godkänna i förväg en av Heinrich planerad biografi över Salomon. Heinrich såg detta som – bland annat – ett ingrepp i författarens frihet och ville föra ut tvisten i pressen medelst invecklade, inte alldeles tilltalande turer som tidningarna dock helt vägrade att intressera sig för. Heinemann menar välvilligt att Heines aktivitet i denna fråga inte bara dikterades av omtanke om den egna ekonomien utan också av hans för tyska förhållanden nya uppfattning att allt i en diktares liv tillhör allmänheten. Uppsatsens tyngdpunkt ligger i den publicerade texten av Heine, en med brio genomförd ironiskt-negativ självkaraktäristik, som under falsk signatur skulle ha offentliggjorts genom Varnhagen von Ense och som hittills varit känd blott genom en inkorrekt avskrift.

Alfred Opitz undersöker i »*H. Heines Nachfolger*» in *Dänemark. Überlegungen zum literarischen Modellcharakter der Reisebilder* med särskild hänsyn till teckningar av danska förhållanden Heines inflytande i ett antal tyska reseskildringar från 1830- och 40-talen. Han visar hur deras författare efterbildar mästaren i fråga om anläggning och tematiska och stilistiska element men trots all strävan att uppnå hans spirituella kulturkritik ytterst sällan lyckas höja sig över tämligen sammanhangslösa sarkasmer, cynismer och persiflage. Åtskilliga av deras uttalanden just om Danmark väckte anstöt i Tyskland och torde inte heller ha mött någon större entusiasm hos danskarna. Om den danska reaktionen anför Opitz tyvärr dock blott ett vittnesbörd, en protest i *Fædrelandet*. Han tvivlar på att *Reisebilder*, hur mycket de än efterbildades, »zumindest unmittelbar» kom att få någon verklig modellkaraktär. Ingen av imitatorerna förmådde uppfatta »den innovativen, paradigmatisch organisierten Prosatyp der Reisebilder, dessen aus vielfältig verzahnten Episoden und Bildern entstandene Struktur eine thematische Grundlinie virtuos variiert». De såg blott det feuilletonistiska däri.

Joseph A. Kruse meddelar i »*Man ist poet oder man ist es nicht*». *Heines Begegnung mit der dänischen Literatur* en översikt över Heines personliga bekantskaper med samtida danska författare, över hans förvånansvärt vidsträckta kännedom om dansk litteratur samt över danskt och forndanskt-skandinaviskt stoff i hans egen produktion. Öppenheten åt detta håll bör ha sammanhängt med hans tendens att uppfatta danskarna som blott en stam av det stora germanska folket – han tänkte sig faktiskt att i en nära framtid en fullständig förtyskning av Danmarks kultur skulle äga rum. Märklig är hans livslånga uppskattning av Oehlenschläger, vilken var en av dem som han med viss rätt kunde inordna i den tyska litteraturen. Intryck från denne torde finnas i hans lyriska tragedier liksom i *Die Nordsee*. Med H. C. Andersen kom han i beröring men har av lättförståeliga skäl knappast influerats av honom. Stoff och stämningar i de gamla danska folkvisornas hedniska, ickekristna och ickejudiska, sfär har Heine (väl delvis efter Oehlenschläger) upptagit i dikter som *Ritter Olaf*, *Frau Mette* och *Harald Harfagar*.

I uppsatsen *Heine in Dänemark 1825–70* erinrar Helge Hultberg om att Heines inflytande på dansk litteratur började mycket tidigt. Redan 1825, alltså före *Buch der Lieder*, kom de första översättningarna. I danska bokhandeln fanns sedan Heines böcker tillgängliga i original så